

Відгук офіційного опонента
на кандидатську дисертацію О.Я. Толочка
ІНВЕРСІЯ ЯК РИТОРИЧНА ФІГУРА:
СЕМАНТИЧНИЙ МЕХАНІЗМ ТА ЕКСПРЕСИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
(на матеріалі англійської та української мов)
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі
спеціальності 10.02.15 – загальне мовознавство

Дисертація О.Я. Толочка являє собою ґрунтовне дослідження різноманітних засобів стилістичної інверсії як цілеспрямованої зміни нейтрального порядку слів з метою смислової та емоційної емпізи певного компонента висловлення. Дослідження спирається на прискіпливий аналіз широкої спеціальної літератури з проблематики інверсії, експресивності інверсійних структур та їх застосування для вирішення перекладацьких завдань. Залучено інформацію з солідних лексикографічних видань – українських, російських, англійських. Загалом проаналізовано 596 оригінальних українських та англійських контекстів та 1573 перекладних, до яких вибірково долучені російські контексти з інверсивними реченнями, а також деякі російські переклади англійських творів. Основний зміст дисертації висвітлено у 22 авторських публікаціях.

Показано, що риси інверсивних структур в англійському та українському художньому дискурсі є суттєво відмінними в реалізації їхнього експресивного потенціалу. Зокрема, в українському дискурсі ступінь позиційної фіксованості компонентів у структурі речення значно нижчий у порівнянні з англійським. Тому стилістичний і експресивний потенціал інверсії в українській мові значно поступається англійському. Але узагальнюючи широкий досвід порівняння різномовних структур, автор робить оптимістичний висновок про те, що комплексний і послідовний аналіз матеріалу уможливилює випрацювання обґрунтованої стратегії відтворення оригінальних висловлювань засобами цільової мови, які враховують відмінності у системах зіставляваних мов і релевантні позамовні чинники.

Інверсія розглядається як таке відхилення від нейтрального, найпоширенішого порядку членів речення, яке не пов'язане зі зміною синтаксичних зв'язків та актуального членування речення.

Стилістична інверсія розглядається як навмисне порушення порядку слів з метою наголошення, емоційного чи смислового увиразнення певного компонента, яким найчастіше виявляється рема, тобто смисловий центр повідомлення. За цих умов розрізняють повну та часткову інверсію. Повна інверсія передбачає перестановку залежного члена речення або його групи відносно члена, яким він детермінується. Часткова інверсія визначається як перестановка лише частини члена речення відносно того синтаксичного елемента, від якого він залежить. Відповідно розрізняють порядок розташування членів у структурі речення і порядок розміщення компонентів у словосполученні. В цілому інверсія розглядається як засіб реалізації творчого задуму автора – здійснення певного естетичного впливу на реципієнта.

Як зазначав О.О. Потебня, мова є не просто засіб висловлювання вже готової думки, а й засіб її творення. За твердженням О.Єсперсена, речення (окрім сформованих за готовими формулами) не виникають у свідомості мовця відразу, а творяться в процесі мовленнєвої діяльності. Речення розглядається як одиниця мовлення, що сприймається мовцем як граматичне ціле, яке слугує для словесного вираження одиниці мислення. Разом з тим розміщення елементів у структурі речення не може повністю вільно обиратися мовцем, той чи інший порядок слів може бути особливістю мови і не залежати від безпосередніх потреб думки.

Перетворення думки в мовленнєвий акт здійснюється через актуальне членування речення, тобто його поділ на тему(відому основу висловлення) і рему – нове, те, що повідомляється про тему. Відповідна проблематика передбачає необхідність постійного контролю за комунікативною динамікою актуального членування – протиставлення даного й нового в інформаційній моделі висловлення. Актуальне членування речення зумовлене його

семантичним наповненням. Взаємодія лексики й синтаксису виявляється в тому, що лексичне значення накладає обмеження на можливості використання слів у певних синтаксичних функціях та структурах. При цьому слід завжди мати на увазі, що ідентичність структури речень на синтаксичному рівні не є свідченням їхньої тотожності на логіко-граматичному.

Дуже важливою настановою є твердження про те, що у співвіднесених структурах оригіналу і перекладу існує інваріантне значення. Відтак переклад розглядається як трансформаційний процес, при якому зазнає змін лише поверхнева структура, а глибинна залишається без змін.

Дисертант активно послуговується поняттям *корелативності*, яке потрактовується як комунікативно-функційна співвіднесеність синтаксичних одиниць, що мають спільне референтне значення чи певний інформаційно-референтний смисл. Саме ця спільна риса є ключовою для встановлення міжмовних контекстів з інверсованими реченнями.

Усі ці теоретичні настанови автор ефективно використовує в різнобічному аналізі експресивності інверсованих структур в художньому дискурсі. Кожний із розглядуваних текстових уривків супроводжується детальним аналізом різноманітних засобів, завдяки яким автор художнього твору досягає тих чи тих експресивних впливів на читача. Для аналізу виявляються релевантними два основні типи інверсованих синтаксичних моделей:

- а) *P-Subj*, тобто суб'єкт розташовується в постпозиції стосовно предиката;
- б) моделі з інверсованими другорядними членами.

Ці моделі розглядаються як самі по собі в англійських та українських прозових творах, так і в зв'язку з завданнями українсько-англійського та англо-українського перекладу.

Наголошення важливості відтворення експресивної функції інверсії при перекладі, необхідності збереження концептуально-змістового та стилістичного наповнення оригіналу є однією з головних настанов всієї роботи. Адже переклад літературного твору як частини культурної спадщини

певного етносу повинен стати частиною національної літератури і культури носіїв цільової мови. Перекладачеві необхідно інтерпретувати та адекватно відтворювати засобами мови перекладу закладену в оригінальному тексті інформацію та експресивний потенціал, намагаючись відтворювати ідіостиль письменників. Тому переклад художнього твору має бути не копією іншого тексту, а стати насамперед витвором словесного мистецтва.

Аналізуючи приклади перекладу українських речень з інверсованою моделлю *P-Subj*, автор зауважує, що їхнім адекватним англійським перекладом може бути речення з прямим порядком слів, що жодною мірою не змінює інформаційно-комунікативних акцентів, властивих оригінальному тексту. І це абсолютно виправдано з огляду на відмінності синтаксичних систем зіставляваних мов – в англійській мові рематичний компонент *Subj* цілком може вживатися в препозиції до предиката *P*.

Досліджуючи моделі з інверсованими другорядними членами речення, автор засвідчує, що інверсія часто має не ізольований характер, а обумовлена зануренням речення в той чи інший текстовий фрагмент, так зване «макроречення». Відтак інверсії слугують засобами зв'язку речення з попереднім або наступним контекстом і таким чином виконують функцію єднальних елементів. Наприклад, інверсія з англійською ввідною обставиною *there* зумовлена або тісним зв'язком обставини з відповідним елементом попереднього речення, або тісним зв'язком *Subj-елемента* з початком наступного речення.

Загалом показано, що українська мова характеризується більшою варіативністю лінійного розгортання синтаксичних схем порівняно з англійською. Це стосується насамперед синтаксичних конструкцій з екзистенційною семантикою та семантикою руху, у яких нормативним вважається інверсований порядок слів, натомість стилістично маркованими та «ненормативними» вважають синтаксичні структури з прямим порядком.

Роботу унаочнено переконливою інфографікою, в якій перелічені численні засоби експресивності на різних мовних рівнях у кореферентних

мовних парах різних напрямків перекладу, а також подано кількісний розподіл застосування різних типів інверсій та інших трансформацій у кореферентних парах для кожного з перекладних напрямків.

Зупинимось на деяких зауваженнях.

В останньому абзаці на с. 58 дисертант стверджує, що АЧ речення впливає на лексичне значення його компонентів. Ми вважаємо, що лексичне значення компонентів залишається незмінним, а новий «значеннєвий відтінок» додає сама структура синтаксичної моделі (V – S або S - V).

У другому абзаці на с. 74 автор визначає інтродуктивний тип референції як те, що відоме лише адресатові, тоді як насправді цей тип референції визначає те, що відоме лише адресанту (мовцеві).

У другому абзаці на с.90 речення 2 – 4 сприймаються суперечливо. З речення «Ідентична тенденція характерна і для української мови» випливає, що в попередньому реченні мова йшла не про українську мову. Насправді ж це не так.

На с. 91 останній абзац не надається до адекватного прочитання, бо є синтаксично суперечливим.

Розглядаючи приклад українського перекладу уривку з роману Р. Олдінгтона «Death of a Hero» - *Еклі неквапно прочвалав по кімнаті туди, прочвалав назад. В нього вже така звичка не може, щоб не перемацати руками чужих речей. Помацає і обдивиться все на столі, потім на тумбочці – і так щоразу. Слухайте, часом він просто діяв на нерви* - автор двічі наголошує на процесуальній інтерпретації дій персонажа. Справа в тому, що процесуальне значення не може позначатися дієслівними формами доконаного виду (пор. *прочвалав, перемацати, помацає, обдивиться*). Тут скоріше реалізується узуальне значення багаторазовості подібних дій чи принаймні неодноразовості, які перетворилися у відповідний стереотип поведінки. Звичайно, дієслівні форми доконаного виду самі по собі не можуть виражати значення узуальності, але вони можуть набувати таке значення, потрапляючи в контекст таких предикатів як *звичка і щоразу*.

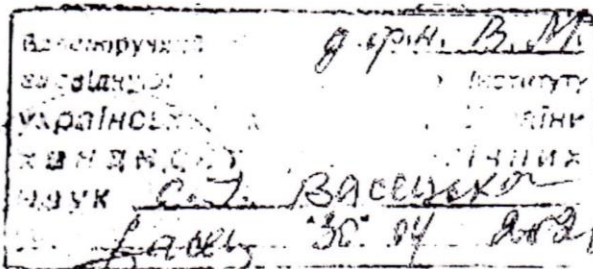
Звичайно, наведені зауваження жодною мірою нездатні похитнути надзвичайно позитивне враження від роботи. Отже, підбиваючи підсумок, слід констатувати, що кандидатська дисертація О.Я. Толочка – це оригінальне, різнопланове дослідження, яке являє собою вдале поєднання мовознавства з перекладознавчою проблематикою.

Дисертаційна праця пройшла належну та надійну апробацію, автореферат та публікації у повному обсязі відображають зміст дисертації. Праця О.Я. Толочка відповідає чинним вимогам пп. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою КМУ № 567 від 24.07.2013 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 565 від 19.08.2015 та № 1159 від 30.12.2015), а її автор заслуговує на присудження ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.15 – загальне мовознавство.

Офіційний опонент доктор філологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України

В.М.Труб

В.М.Труб

Відрук Надієнко до секретаря 30.04.2021р.
Яценко секретар В.І. Ярмак